

Atelier Bouwmeester, 14 mei 2012

© FILIP DUYARON

SITE EN TYPE

De procedure van de Open Oproep is, naast veel andere dingen, een vorm van onderzoek: vijf teams van ontwerpers laten zien wat architectuur met een opgave vermag. Dit onderzoek is des te relevanter wanneer de opgave geen eenmalige vraag of een specifiek programma betreft, maar een actueel typologisch probleem. Dat is het geval bij de Open Oproep voor een crematorium in Zemst, het vijfde in een reeks waarin eerder Kortrijk, Sint-Niklaas, Holsbeek en Aalst aan bod kwamen. Deze reeks is het resultaat van de lopende modernisering en uitbreiding van het bestand aan crematoria. Tussen 1971, toen crematies bij wet zijn geregeld, en 2010 zijn er in België elf crematoria gebouwd. In die periode is het aantal crematies toegenomen van 6000 tot een geschatte 50 000, ongeveer de helft van alle overlijdens. Om aan deze vraag tegemoet te komen, hebben de intercommunales die de crematoria beheren in onderling overleg de bouw gepland van een dertiental nieuwe installaties, oordeelkundig verspreid over het Belgische grondgebied. De snelle opeenvolging van de opdrachten en de urgentie van de maatschappelijke vraag maken van de Open Oproep de facto een overkoepelend beleidsinstrument dat projecten van verschillende bouwheren en besturen begeleidt. Op korte tijd kunnen zo veel waardevolle voorstellen voor één bepaald bouwtype worden gepresenteerd en vergeleken. In het geval van de crematoria is een dergelijk platform echt nodig. Het crematorium is een

van de middelgrote, semipublieke gebouwen die aan de noden voldoen van de over de nevelstad verspreide gemeenschap, zonder dat er echter beproefde typologieën voorhanden zijn die de ontwerper op hun relevantie kan testen. Voor de school, de bibliotheek, het politiekantoor, het gemeentehuis, het justitiepaleis, ... worden bestaande typologieën voortdurend bijgesteld volgens veranderende noden en opvattingen. Crematie is in Europa echter een recent fenomeen, gestimuleerd door praktische overwegingen en maatschappelijke veranderingen die andere vormen van uitvaart en lijkbezorging ingang doen vinden dan de geijkte, meestal christelijke rituelen. In die zin valt er een parallel te trekken tussen het crematorium en het cultuurcentrum, twee programma's die aan belang winnen door de voortschrijdende secularisering en diversificatie van de maatschappij. Veel meer dan het cultuurcentrum brengt het programma van het crematorium contradicties en complicaties met zich mee. Het crematorium is tegelijk een ceremoniële ruimte en een stuk infrastructuur. De meeste crematies zijn immers 'technisch', zonder plechtigheid (de uitvaart heeft dan elders plaats, bijvoorbeeld in een kerk). In het crematorium moeten het technische en het ceremoniële regime dus naast elkaar kunnen bestaan. De technische installatie is vrij omvangrijk en onderworpen aan uiterst strenge milieunormen. De ceremoniële ruimtes vereisen dan weer een grote flexibiliteit omwille van het

Crematorium

PLAATS Zemst

BOUWHEER Intergemeentelijke Vereniging voor Crematoriumbeheer in het Arrondissement Halle-Vilvoorde (HAVICREM)

BUDGET 6 257 928 euro

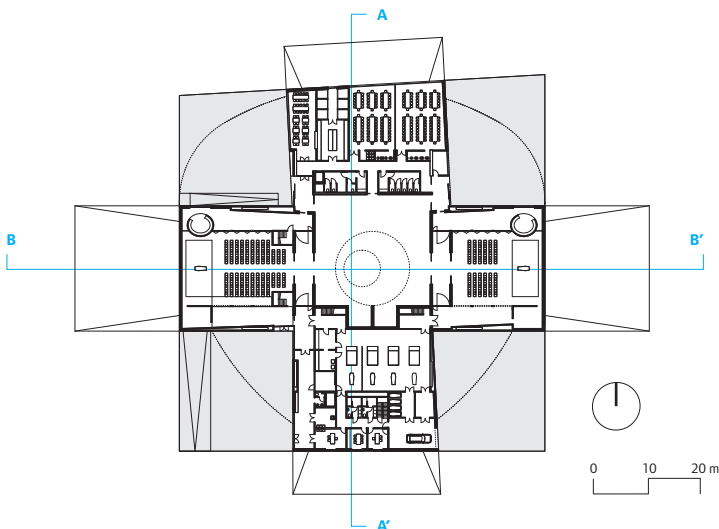
(excl. btw, los meubilair en erelonen)

ONTWERPTEAMS Sou Fujimoto Architects (JP) | Nu Architectuuratelier | CD (TV Christian Kieckens Architects/DAE) [gunning] | noAarchitecten | Pascal Flammer (CH)

scala aan mogelijke geloofsovertuigingen en individuele wensen van overledenen en hun nabestaanden. Het ceremoniële gedeelte van het gebouw moet onder andere in contact kunnen staan met het technische, omdat nabestaanden soms de feitelijke crematie willen bijwonen. Met het ceremoniële aspect hangt ook een meer algemene problematiek samen van zingeving en symboliek. Voor veel bezoekers zal het crematorium – en bij uitbreiding de strooiweide, het urnenveld en de ruimtes voor de rituelen na de plechtigheid – immers de plek zijn die een ingrijpend moment in hun leven markeert, zoals vroeger de kerk, het kerkhof en de plaatselijke feestzaal. Een externe factor die dit programma verder compliceert, is de perifere inplanting van crematoria, een consequentie van onder andere de milieuwetgeving en de beperkte beschikbaarheid van bouwgrond. Daarom zijn crematoria meestal alleen bereikbaar per auto (de parking en haar aansluiting op het gebouw zijn dus een belangrijk onderdeel van het programma), weinig verankerd met de wereld buiten het crematorium (zoals bij kerken vaak wel het geval is) en ingeplant op sites die nauwelijks geschikt lijken voor een waardige uitvaart.

Typologisch vraagstuk

Dat laatste is zeker het geval in Zemst. Anders dan bijvoorbeeld het crematorium te Sint-Niklaas, dat op een landschappelijk waardevolle begraafplaats ligt, bevindt het

België heeft meer crematoria nodig. Maar hoe combineer je een complex bouwwerk met een stugge omgeving? Via Open Oproepen zoals die in Zemst wil de Vlaams Bouwmeester onderzoek naar nieuwe architecturale typologieën stimuleren.

bouwterrein zich net naast grote industriegebouwen, aan het uiteinde van de weg die het bedrijventerrein Cargovil bedient. Het terrein sluit via een groene buffer aan op een beschermd natuurgebied, maar ook in die zone laat een hoogspanningspiloont de industriële context voelen. Deze omstandigheid schuift het typologische vraagstuk nadrukkelijk naar de voorgrond. De vijf ontwerpen voor Zemst laten samen goed zien dat de opgave niet louter te beantwoorden viel door de site maximaal te benutten. Daarvoor legt het terrein de problematiek van het crematorium te genadeloos bloot. Met name de weg naar de site confronteert elke toekomstige bezoeker onvermijdelijk met de incongruentie van de situatie. Bij deze opgave was de site niet louter een gegeven dat moest worden benut of een probleem dat diende opgelost, maar haast een representatie van of zelfs een metafoor voor de typologische vraag naar hoe binnen een matrix van onbepaalde en restricties architectuur kan worden gemaakt die in een juiste verhouding staat tot dit delicate programma.

Ook zonder de ontwerpen van Sou Fujimoto Architects, Nu Architectuuratelier, noAarchitecten, Pascal Flammer en TV Christian Kieckens Architects/DAE in detail te bespreken, is het mogelijk om een paar krachtlijnen te onderscheiden in de manier waarop de ontwerpers de verhouding tussen type en site hebben vastgelegd. Die krachtlijnen hebben te maken met de manier waarop het terrein

wordt bezet (met name de mate waarin de programmaonderdelen worden geclusterd en met elkaar in verband worden gebracht) en met de inzet van geometrie, planfiguren en architecturale middelen in de vormgeving van het complex. Impliciet ontstaan zo uitspraken over de betekenisdimensie van het crematorium.

Luifels

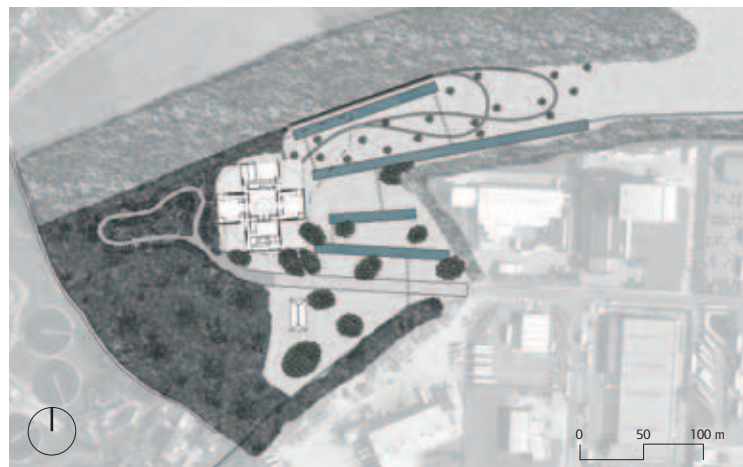
Van de vijf projecten stelden Fujimoto en noA voor om de programmaonderdelen over het terrein te verspreiden door de twee aula's met de bijbehorende diensten, de administratieve ruimtes, de ovenruimtes en technische delen, de cafetaria en de parking (deels) van elkaar los te maken. Het ontwerp van Fujimoto is in wezen een gigantische luifel die het licht filtert, op gepaste plekken neerslag tegenhoudt maar vooral een nieuwe grens van het blikveld installeert waaronder zich in de woorden van de architect een 'forest of silence' ontvouwt. De verschillende componenten van het programma worden ondergebracht in volumes die onder het dak verspreid staan. NoA organiseert het complex langs een luifel die zich rond een depressie in het terrein vouwt. De luifel begeleidt de sequentie van ontvangst, ceremonie, uitstrooiing van de as en de koffietafel en richt samen met de inplanting en planfiguur van de gebouwen de blik van de bezoeker naar de groene buffer. Het ontwerp van Fujimoto maakt duidelijk dat een landschappelijke aanpak voor het

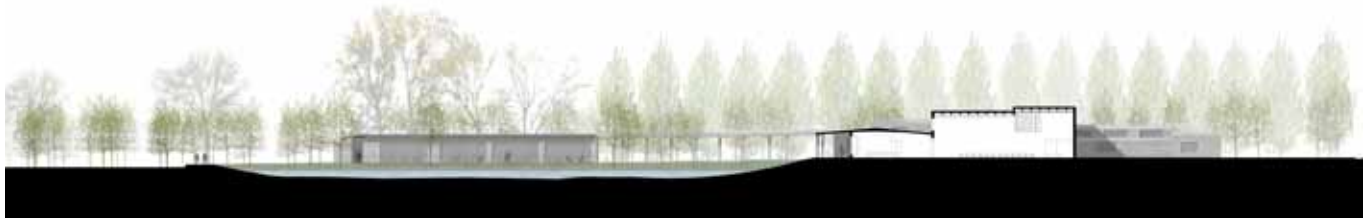
volledige crematorium een fundamentele herdefiniëring van het terrein vereist; het succes van het ontwerp is afhankelijk van de mate waarin de luifel daar werkelijk in slaagt. Het spreiden van de programmaonderdelen onder het dak maakt het complex ingewikkelder om te gebruiken maar genereert een potentieel interessante sequentie van overdekte buitenruimtes. Maar ook omdat de losse volumes nog erg weinig zijn uitgewerkt, blijft een cruciale vraag onbeantwoord, namelijk hoe het ontwerp van het complex bijdraagt aan de definiëring van het programma. Ook in het ontwerp van noA levert de gekromde luifel, de architecturale geste die het terrein moet structureren, nog geen uitspraak op over de thema's en complexiteiten van de opgave. De onmiskenbare kwaliteiten van bijvoorbeeld de aula's blijven geïsoleerde momenten.

Geometrische grondfiguren

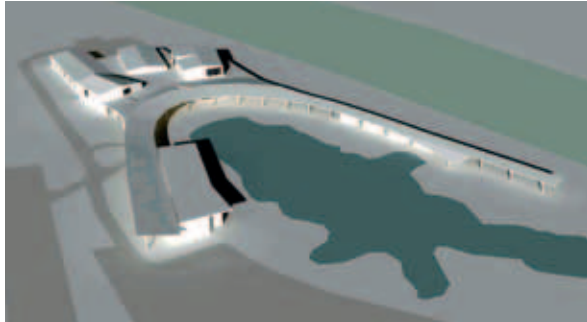
In de drie andere ontwerpen zijn de onderdelen van het programma geclusterd in volumes die zich autonoom opstellen tegenover de site en haar onmiddellijke omgeving, zonder ze daarom de rug toe te keren. Pascal Flammer stelde een zeer compact gebouw voor met de aula's en de ovenruimtes, dat 45° is gedraaid ten opzichte van de naburige industriegebouwen; de cafetaria staat net naast de luifel van het hoofdegebouw. TV Christian Kieckens Architects/DAE balde het volledige programma,

Het dak van TV Christian Kieckens Architects/DAE overhuift de binnenhoeken van het 'kruis' en markeert zo vier verschillende overgangsruides tussen binnen en buiten

noA organiseert het complex langs een luifel die zich rond een depressie in het terrein vouwt. De luifel begeleidt de sequentie van ontvangst, ceremonie, uitstrooiing en koffietafel, en richt de blik van de bezoeker naar de groene buffer

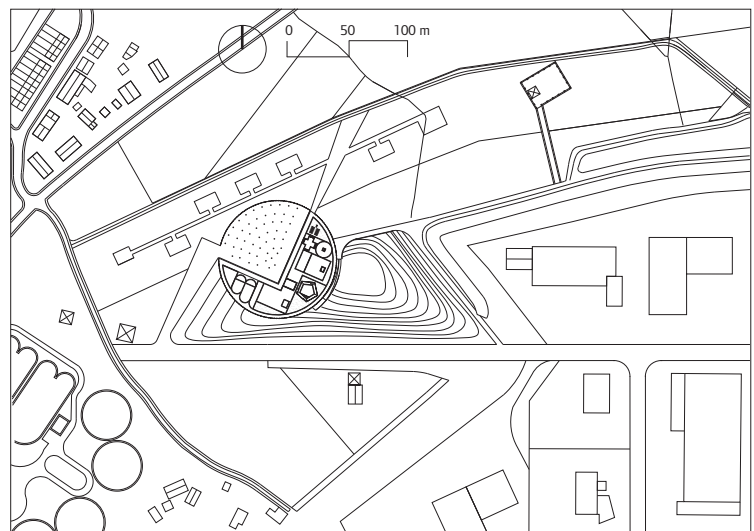
Het crematorium wint, net zoals het cultuurcentrum, aan belang door de voortschrijdende secularisering en diversificatie van de maatschappij.

inclusief een deel van de parking, samen in een gebouw op een kruisvormige plattegrond, ingeschreven in een licht vervormde vierhoek. Nu Architectuuratelier organiseerde het crematorium binnen een cirkelvormige ommuring die zich net als Flammers gebouw aan de ordening van het bedrijfsterrein onttrekt. Uit de cirkel is een segment weggesneden voor de parking. In elk van deze ontwerpen komt de clustering tot stand door middel van een sterk architecturaal gebaar dat het geheel ordent. Geometrische grondfiguren spelen daarbij een cruciale rol, van het vierkant en de cirkel van Flammer en Nu tot de complexe operaties van Kieckens. Deze grondfiguren duwen de programmaonderdelen tegen elkaar aan en stellen zo een compact speelveld in. Dat onttrekt het ontwerp deels aan de bijzonderheden van de site en dwingt de ontwerper tot architecturale uitspraken over het programma en zijn contradicties.

Christian Kieckens maakt met de kruisvorm een gebouw dat zich rond een atrium naar binnen keert. Rond het atrium zijn de twee aula's, het administratieve en technische deel, en de cafetaria geschikt. In dit interieur laten subtiele asverschuivingen tussen de aan- en omgrenzende wanden een uiterst flexibel gebruik toe, zonder dat de kracht en de coherentie van het ruimtelijke kader teniet wordt gedaan. Tegelijkertijd zoekt het gebouw subtiel contact met z'n omgeving. In de plooi onder het gebouw wordt een parking gemaakt die onmiddellijk op het atrium aansluit. Het dak overhuift de binnenhoeken van het kruis en markeert zo vier verschillende overgangsruidtes tussen binnen en buiten. De voorstellen van Flammer en Nu zoeken de spanning op tussen de overkoepelende figuur en het fragment. In het monolithische en monochrome gebouw van Flammer worden de ruimtes gemarkeerd door planfiguren zoals

die aan oude typologieën lijken te refereren of de aanwezigheid van een aanpalende ruimte suggereren. Door zijn compactheid lijkt het gebouw deze figuren ook letterlijk van de ene ruimte naar de andere door te schuiven. De bezoeker wordt er zo op gewezen dat hij zich in een fragment van een groter geheel bevindt dat zich nooit volledig zal openbaren, al was het maar omdat elke bezoeker slechts een deel van het gebouw gebruikt. Het gebouw van Nu daarentegen is opgevat als een conglomeraat van losse elementen die tegen de cirkelvormige wand zijn geschoven, de ruggengraat van de plattegrond. Elk fragment is uitdrukkelijk getypeerd, zodanig dat bijvoorbeeld de twee aula's (en de extra buitenaula) een uitgesproken eigen karakter krijgen. Net als bij Flammer zijn referenties aan architecturale basistypes, geput uit de architectuurgeschiedenis, daarbij van groot belang. De taak om voor een beladen gebeu-

Het ronde gebouw van Nu is opgevat als een conglomeraat van losse elementen die tegen de cirkelvormige wand zijn geschoven, de ruggengraat van de plattegrond. Uit de cirkel is een segment weggesneden voor de parking

Het ontwerp van Fujimoto is in wezen een gigantische luifel die het licht filtert, neerslag tegenhoudt maar vooral een nieuwe grens van het blikveld installeert waaronder zich een 'woud van stilte' ontvouwt

ren een betekenisvolle plek te maken, wordt niet doorgeschoven naar de site, maar vervuld met behulp van de vormen en instrumenten waar de architectuur sinds lang over beschikt. Toch bezet het ontwerp van Nu Architectuur-atelier het volledige terrein, eigenlijk als enige van de vijf ontwerpen. Niet door het landschap te willen inzetten als de meest passende achtergrond voor een serene uitvaart, maar door het terrein en al zijn ambiguiteiten te activeren als onderdeel van het volledige programma, gaande van de problematische weg naar de site tot het moment van de asverstrooiing. Ook hier is de geometrische basisvorm essentieel. Enerzijds organiseert ze de benadering van het gebouw en neemt ze de parking op in het complex, anderzijds biedt ze een zichtpunt en een perspectief op de site, zodat de kamers die in het groen van de bufferzone zijn uitgespaard voor de columbaria en strooiweide wezenlijk deel uitmaken van het geheel.

Compact, complex, virtuoos

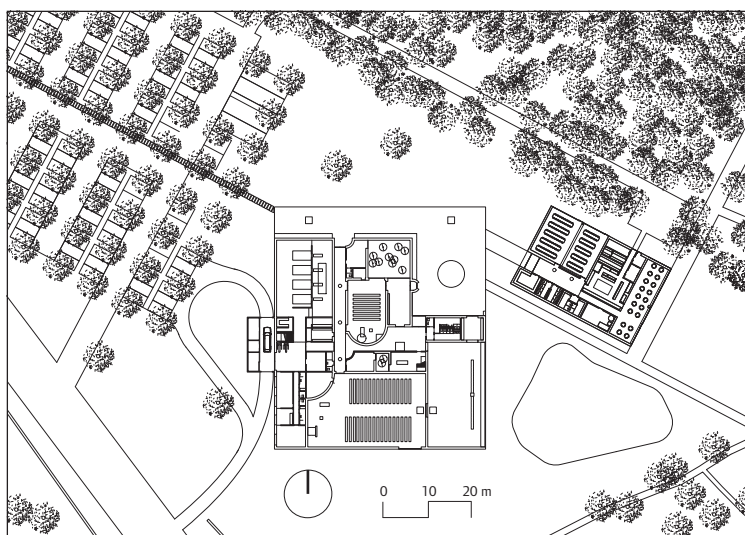
De keuze van de jury viel op het ontwerp van TV Christian Kieckens Architects/DAE, omdat het architecturale uitgangspunt op virtueuze manier tegemoet komt aan het complexe pro-

gramma. Het gebouw neemt haarscherp positie in op de balans tussen perfecte dienstbaarheid en architecturale autonomie. Nergens ontstaat het gevoel dat het ontwerp het pakket van eisen achterna loopt. Tegelijkertijd vinden alle denkbare scenario's haast als vanzelf hun plaats in de architecturale figuur. Die figuur maakt het gebouw bovendien compact en zijn uitvoering desgewenst faseerbaar. Die compactheid opent tenslotte veel mogelijkheden voor de aanleg en beplanting van de site; de ontwerpers stellen een dichtbegroeid terrein voor, dat voorbereidt op de intimiteit van het interieur.

Het ontwerp van Kieckens voldoet met bravoure aan de zeer precieze eisen van de opdrachtgever voor de bruikbaarheid en beleving van het gebouw. Die eisen zijn ingegeven door jarenlange ervaring en een grote bekommernis om de bezoeker; ze vertegenwoordigen een grote en complexe expertise.

Met die expertise hangen ook ideeën samen over wat kan of hoort: verschillende groepen rouwenden mogen elkaar niet kruisen, inkijk in de ceremonieruimtes wordt beter vermijden, lijkwagens blijven beter uit het zicht. Binnen een procedure als de Open Oproep, een wedstrijd die een opdrachtgever in staat stelt om een zo goed mogelijk gebouw te realiseren, is het evident dat dit soort eisen zwaar doorweegt in de beoordeling van projecten. Tegelijkertijd testen de ingezonden ontwerpen de verwachtingen en vooronderstellingen van de opdrachtgever; elk van de vijf voorstellen voor Zemst deed dat in meer of mindere mate. Het lijkt daarom opportuun om ook op andere plekken aan vergelijkbaar onderzoek te doen of resultaten als deze aan de hand van andere criteria te evalueren, zodat er ook via de architectuur een programma van het crematorium kan worden geformuleerd.

In het crematorium moeten het technische en het ceremoniële naast en door elkaar kunnen bestaan.

Het monolithische en monochrome gebouw van Pascal Flammer is erg compact. De bezoeker wordt er zich bewust van dat hij zich steeds in een fragment van een groter geheel bevindt dat zich nooit volledig zal openbaren